# MESNEVÎ'NİN TÜRKÇE ŞERHLERİ

**EDİTÖRLER**
Prof. Dr. Ziya Avşar
Doç. Dr. Mehmet Özdemir
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Uçar

# Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri

Selçuk Üniversitesi Yayınları No: 2023-002

11 Aralık 2023

**ISBN (PDF):** 978-975-448-239-3

**DOI:** https://doi.org/10.59726/SUPress/9789754482393

**Anahtar Kavramlar:** 1. Mevlâna 2. Mesnevî 3. Türkçe Şerhler

**Atıf için:**

Avşar, Z., Özdemir, M., & Uçar, A. (Ed.). (2023). *Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri*. Selçuk Üniversitesi Yayınları. https://doi.org/10.59726/SUPress/9789754482393

Selçuk Üniversitesi Yayınları, Bilimsel Yayınlar Koordinatörlüğü bünyesindedir.

**Yayıncı:** Selçuk Üniversitesi Yayınları

**Yayıncı Sertifika Numarası:** 43463

**Bilimsel Yayınlar Koordinatörü**: Prof. Dr. Erhan Tecim

**Editörler:** Prof. Dr. Ziya Avşar, Doç. Dr. Mehmet Özdemir, Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Uçar

**Kapak Tasarımı:** Öğr. Gör. Dr. Selman Karadağ

**Sayfa Düzeni**: Nazlı Yolbakan

**Adres:** Selçuk Üniversitesi Yayınları, Alaeddin Keykubat Yerleşkesi, Akademi Mah. Yeni İstanbul Cad. No: 369 Posta Kodu: 42130 Selçuklu-Konya / TÜRKİYE

**Web**: yayinevi.selcuk.edu.tr

**e-posta**: yayinevi@selcuk.edu.tr

Tel: 0 (332) 241 00 41

Bu çalışma Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) lisansı altındadır. Bu lisansın bir kopyasını görüntülemek için şu adresi ziyaret edin: https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Bu lisans, yazar atfının açıkça belirtilmesi koşuluyla, ticari kullanım için değil, kişisel kullanım için çalışmanın herhangi bir bölümünün kopyalanmasına izin verir.

# Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Mesnevî Adlı Eseri

**Turgut KOÇOĞLU***

**Nevres KİP****

**Özet**

Klasik Türk edebiyatında şerhler, tercüme faaliyetlerinden sonra önemli bir yere sahip olmuştur. Klasik Türk edebiyatına tercüme vesilesiyle kazandırılmış olan eserlerin başında da Mevlâna'ya ait olan *Mesnevî* isimli eseri gelmektedir. Tabii ki tercüme etmek bu eserin esrarını anlamak için kâfi gelmemiştir. Bu sebeple *Mesnevî*'nin daha iyi anlaşılabilmesi ve esrarının çözelebilmesi için birçok şerh çalışması yapılmıştır. Şem'î Efendi'nin kaleme almış olduğu *Şerh-i Mesnevî* isimli eseri bu alanda büyük bir boşluğu doldurmuştur. Zira *Şerh-i Mesnevî*, Şem'î Şem'ullâh tarafından Mevlâna'nın *Mesnevî*'sine yapılan ilk tam Türkçe şerh çalışmasıdır. 16. yüzyılda yaşamış olan Şem'î Şem'ullâh, Klasik Türk edebiyatında şerh geleneğinin sistemleşmeye başladığı dönemde yetişmiş ve 10'un üzerinde esere Türkçe şerh yazmış önemli bir şârihtir. *Şerh-i Mesnevî*, onun en hacimli şerhlerindendir.

Şem'î Şem'ullâh tarafından Mevlâna'nın *Mesnevî*'sine yapılan ilk tam Türkçe şerh çalışması olan *Şerh-i Mesnevî* isimli *Mesnevî* şerhi ile ilgili bu kitap bölümünde verilen bilgiler, Abdulkadir Dağlar, Turgut Koçoğlu, Sait Yılter ve Şeyda Öztürk'ün doktora tez çalışmaları esas alınarak hazırlanmıştır. Bu kitap bölümü, Mevlâna'nın *Mesnevî*'sine yapılan ilk tam Türkçe şerh olan *Şerh-i Mesnevî* isimli eseri ilim âlemine tanıtmayı amaçlamaktadır. Bu kitap bölümünde Şem'î Efendi'nin hayatı hakkındaki bilgiler mücmel bir şekilde verilmiş, sonrasında *Şerh-i Mesnevî* tanıtılmıştır. Eser tanıtılırken *Şerh-i Mesnevî*'in nüshalarına, dil-imla hususiyetlerine, şerh metoduna, şerhin yazılma sebebine değinilmiştir. Ayrıca *Şerh-i Mesnevî*'de kullanılan kaynaklar, şerhte yer alan kültürel-folklorik unsurlar ve Şem'î Efendi'nin diğer *Mesnevî* şârihleriyle etkileşimi hakkında bilgilere yer verilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Şem'î Şem'ullâh, Mesnevî, Şerh.

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, kocogluturgut@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5144-3854

** Doktora Öğrencisi, kipnevres@gmail.com, ORCID: 0009-0003-8092-3314

## Şem'î Şem'ullâh and His Work Titled Commentary on Mathnawi

**Abstract**

In Classical Turkish Literature, commentaries have an important place after translation activities. At the beginning of the works that have been contributed to Classical Turkish Literature is Mathnawi, which belongs to Mevlâna. Of course, translating was not enough to keep the secret of this work. For this reason, many commentary studies have been carried out in order to better understand Mathnawi and solve its mysteries. Şerh-i Mesnevi, written by Şem'î Efendi, has filled a large gap in this field. Because Şerh-i Mesnevi is the first complete Turkish commentary work made by Şem'î Şem'ullâh on Mevlâna's Mathnawi. Şem'î Şem'ullâh, who lived in the 16th century, was an important commentator who grew up in the period when the commentary tradition in Classical Turkish Literature began to be systematized and wrote Turkish commentaries on more than 10 works. Şerh-i Mesnevi is one of his most voluminous commentaries.

The first complete Turkish commentary on Mevlâna's Mathnawi by Şem'î Şem'ullâh, the information given in this book chapter about the Mathnawi commentary called Şerh-i Mesnevi, is by Abdulkadir Dağlar, Turgut Koçoğlu, Sait Yılter and Şeyda Öztürk's doctoral thesis has been prepared. This book chapter succeeds in introducing the work called Şerh-i Mesnevi, which is the first complete Turkish commentary on Mevlâna's Mathnawi, to the scientific world. In this book chapter, information about Şem'î Efendi's life is given in a concise manner, and then Şerh-i Mesnevi is introduced. While introducing the work, the copies of Şerh-i Mesnevi, its language-spelling features, the commentary method, and the reason for writing the commentary were mentioned. Additionally, information was given about the sources used in Şerh-i Mesnevi, the cultural-folkloric elements included in the commentary, and Şem'î Efendi's interaction with other Mesnevi commentators.

**Keywords:** Şem'î Şem'ullâh, Mathnawi, Commentary.

### Giriş

Edebiyat âleminde sadece kendi döneminde değil kendisinden sonra ve hatta kıyamet kopana kadar varlığını sürdürecek eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlerin bazıları yalnız kendi sahasında ve coğrafyasında mevcudiyetini sürdürürken bazıları ne kendi sahasına ne de kendi coğrafyasına sığabilmiştir. İşte tam bu hususiyetlere mazhar ve de edebiyatımızın en önemli eserlerinden biri olan

Mevlâna'nın *Mesnevî*'si ya da namı diğer *Mesnevî-yi Manevî*'si cihanşümul bir mahiyet kazanmış önemli bir eserimizdir. *Mesnevî*, sadece işlemiş olduğu konular itibarıyla değil içinde barındırdığı birbirinden farklı edebî tür ile tüm dünyada ve edebiyat sahasında ilgi ve alaka görmüştür. Haddizatında bir Kur'an tefsiri olmakla beraber işlemiş olduğu evrensel konular ve bu konuları işlerken kullanmış olduğu farklı türler (nazm, hikâye, fabl vs.) sebebiyle yediden yetmişe herkesin ilgi odağı olmuştur.

XIII. asır Anadolu topraklarında yazılarak insanlık âlemine hediye edilen Mesnevî, kendisini *"Kur'ân'ın bendesi ve Hz. Muhammed'in ayağının tozu"* cümleleri ile tanıtan Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) en meşhur eseridir. Mevlâna, eserini ilhâm-ı ilâhî ile kaleme almış ve hâkîki aşka ulaşan yolun sırlarını *Mesnevî*'de nevi şahsına münhasır bir üslûp ile dile getirmiştir (Öztürk, 2007: Önsöz).

Kur'ân'a bağlılığını; *"Yaşadığım sürece ben, Kur'ân'ın kuluyum/ Ben Muhammed-i Muhtâr'ın yolunun toprağıyım/ Birisi, sözlerimden bundan başka bir söz naklederse/ Ben; nakledenden de o sözden de şikâyetçiyim"* sözleriyle en veciz şekilde ifâde eden Mevlâna; *Mesnevî*'sini ise "Keşşâfü'l-Kur'an" ibâresiyle tanımlamakta ve bu yönüyle eserinin, bendesi olduğunu belirttiği Kur'ân'ın; bâtın mânâlarını keşfeden, remiz ve işâretleri te'vil ve tahkîk eden bir eser olduğuna dikkat çekmektedir. Nitekim içerdiği hikâyelerin bir açıdan muhtevâsını yansıtan yaklaşık 950 başlığın elli küsurunu âyetlerin, elli üçünü hadislerin oluşturması bu hikâyelerin nasslarla temellendirildiğinin kanıtı sayılmıştır (Ceyhan, 2005: 338).

Öte yandan altı ciltten oluşan Mesnevî'de lafzen ve meâlen geçen âyetlerin sayısı 700 olarak tespit edilmiştir ki bunun 420'sini lafzen geçenler; 272'sini meâlen iktibas edilenler oluşturmaktadır. Bu sayılara bir bu kadar da işâret ve telmih yoluyla geçen âyetlerin eklendiği düşünülürse bu durumda, *Mesnevî*'de Kur'ân âyetlerinin dörtte birini oluşturan bir âyet zenginliğinden söz ediliyor demektir. Eser bu açıdan manzum bir işârî tefsir olarak görülmüş ve çok yaygın bir ifâde ile *"mağz-ı Kur'ân"* olarak tanımlanmıştır (Güllüce, 1999: 58-61).

Dinî-tasavvufî düşüncemizin, edebiyat ve sanat hayatımızın, genel anlamda irfanımızın en çok etkilendiği eser ve şahsiyetlerden birinin Mevlâna ve *Mesnevî*'si olduğu söylenebilir. Bu bağlamda *Mesnevî*, nesiller boyunca üzerinde durulan, derinlemesine düşünülen, sıkça okunan ve şerhleri yapılarak içeriğini anlama çabasının sürekli olduğu bir eser olarak varlığını devam ettirmektedir (Avşar, 2007: 59).

Mevlâna'nın seyr ü sülûkte bulunanlar için irşad kitabı olarak tanıttığı *Mesnevî*, bir metnin insan ve toplumu nasıl dönüştürebileceğine örnek teşkil eder. Abdurrahman-ı Câmî'nin Mevlâna için söylediği, "Peygamber değil fakat kitabı vardır" sözü *Mesnevî*'nin bu fonksiyonuna işaret etmektedir. Tasavvufun bütün konularını didaktik bir üslupla ele alan eser, zengin bir şerh geleneğine de zemin hazırlamıştır (Ceyhan, 2004: 326).

*Mesnevî*, Farsçadan tercüme bir eser olması hasebiyle birçok şârih tarafından şerh edilmiştir. Eserin evrensel bir boyut taşıyan gerek muhtevası gerek anlatımı *Mesnevî*'yi tüm insanlığa hitap eder bir duruma getirmiştir. Bununla beraber *Mesnevî*'nin anlaşılmaya muhtaç noktalarının bir hayli fazla olması da böylesine cihanşümul bir eserin şerh edilmesini zorunlu kılmıştır. Bu durum birçok şârihin ilgisini çekmiş ve bu alana yönelmeye sevk etmiştir. Mesnevî şerh geleneği XV. yüzyılda yazılan ilk şerh ile başlamış olup bu gelenek hâlen devam etmektedir. Mesnevî'yi okuyan her şarih, kendi bilgi birikimi ve bakış açısı ölçüsünde ona yeni bir soluk getirmeye çalışmış, böylece XV. yüzyıldan günümüze kadar pek çok *Mesnevî* şerhi ortaya çıkmıştır (Çınarcı, 2022: 38).

Böylesine değerli bir eserin anlaşılması için de farklı zamanlarda farklı sahalarda birçok tercüme ve şerh çalışması yapılmıştır. *Mesnevî*'nin tamamına yapılan şerh çalışmaları olduğu gibi seçme beyitler şeklinde, ilk on sekiz beytine yapılan şerhler de mevcuttur. *Mesnevî*-i *Şerîf*'i şerh eden her bir şârih kendi bilgi birikimine, aklî ve naklî bilimlerdeki kabiliyetine göre ilim âlemine yeni *Mesnevî* şerhleri kazandırmışlardır. İşte bu şerhlerden bir tanesi de *Mesnevî-yi Şerîf*'in tamamını Türkçe şerh eden ilk şârih Şem'î Efendi'ye ait olan *Şerh-i Mesnevî* isimli eseridir. Bu eser ile alakalı teferruatlı bilgi, şârihin hayatına dair mücmel bilgiden sonra verilmiştir.

### 1. Şem'î Şem'ullâh'ın Hayatı

Doğum tarihi ve yeri bilinmeyen Şem'î Efendi, XVI. asırda yaşamış ve eserlerinin hepsini İstanbul'da telîf etmiş mutasavvıf bir âlimdir. Kanûnî (salt: 1520-1566) başta olmak üzere; II. Selim (salt: 1566-1574), III. Murat (salt: 1574-1595), III. Mehmed'in (salt: 1595-1603) saltanat yıllarını görmüş 1011/1602'de vefât etmiştir (Öztürk, 2007: 21). Şem'î Efendi'nin âilesi de dâhil doğum târihi ve yeri hakkında kendi eserlerinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Esrar Dede, Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye'nin bir yerinde Şem'î Efendi'nin Derviş Pervâne ile birlikte Konya'dan İstanbul'a geldiği bilgisini naklederken "Şem'î Dede" başlığı altında ise memleketinin Prizren olduğunu

kaydetmektedir (Genç, 1986: 47, 204). Ne var ki Tezkire'de; Şem'î Efendi'ye dâir verilen bilgilerin, Şâir Prizrenli Şem'î'ye (ö. 936/1529) âit olanlarla karıştırılması, verilen bilgilere ihtiyatlı yaklaşma gereğini ortaya koymaktadır. Nitekim Şem'î Efendi'nin eserlerinde memleketinin Prizren olduğuna dâir herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. Öte yandan Şem'î Efendi'nin âilesi hakkında da detaylı bir bilgi mevcut olmayıp Bağdatlı İsmâil Paşa; Hediyyetü'l-İhvân adlı eserinde "Şem'î er-Rûmî Mustafa Çelebi bin Muhammed el-Kostantînîyye" başlığını kullanarak Şem'î Efendi'nin babasının adının Mehmed, memleketinin İstanbul, mezhebinin Hanefî olduğunu kısaca belirtmektedir (Bağdatlı, 1951-1955: 438).

Hayatı hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz Şem'î Efendi'nin medrese tahsîlini hangi şehirde tamamladığı, hangi hocalardan ders okuduğu husûsunda da herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Atâî'nin ifâdelerine göre Şem'î Efendi; yeterli bir öğrenim gördükten sonra tasavvufta karar kılan; daha yüksek mevkîlere gelebilme imkânı var iken dünyadan el etek çekerek hayatını müderrislikle; özellikle önemli kişilerin hizmetinde bulunanları yetiştirerek geçinmeyi tercîh etmiş mutasavvıf bir âlimdir. Keşfü'z-zünûn'da Şem'î Efendi'nin Semâniye Medresesi'nden emekli olduğu bilgisi de kaydedilmiştir. Sicill-i Osmânî'de ise Şem'î Efendi'nin hayâtını, âlem-i tedrîste geçirdiği, öğrencilerinden pek çoğunun ilmiyyede yüksek makâmlara eriştiği yazmaktadır. Tevârîh-i Mevleviyye'de 975/1567 senesine işâretle Sahih Ahmed Dede "ve bu sâlde Şem'î Efendi cenâbı fârîsîhân olduğu nümâyân oldu" ibâresini kullanarak Şem'î Efendi'nin Farsça muallimi olduğunu bildirmekte ve aynı sene içerisinde Kanûnî Sultan Süleyman'ın vefât ederek yerine II. Selim'in 45 yaşında tahta çıktığını, Şehzâde III. Murad'ın henüz 21 yaşında olduğunu, oğlu Şehzâde III. Mehmed'in yeni doğduğunu, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin 32 yaşında olup Bursa Ferhâdiye Medresesi'nde müderris ve aynı zamanda Mahkeme-i Suğra'da nâib oluşunu kaydetmektedir (Öztürk, 2007: 59-60).

Şem'î Efendi'nin müderrisliği yanında yaşadığı dönemde tanınmasını sağlayan en önemli özelliği şüphesiz, başta Hz. Mevlâna'nın Mesnevî Şerhi olmak üzere birçok Fars klasiğini Türkçeye tercüme ve şerh yoluyla kazandırmasıdır. Şem'î Efendi'nin yapmış olduğu tercüme ve şerhlerin neredeyse tamamı; başta devrin pâdişahları olmak üzere üst düzey devlet adamlarına ithâf edilerek bir yandan onun mâişetine katkı sağlarken aynı zamanda saray içerisinde saygın bir mevki kazanmasına vesîle olmuştur (Öztürk, 2007: 60-61). Şem'î Efendi'nin tasavvufî cephesi hakkında kaynakların verdiği bilgiler son derece sınırlıdır. Sahih Ahmed Dede, onun tarîkati hakkında bilgi vermezken Esrar Dede, "Şem'î Dede" şeklinde bahsettiği Şem'î Efendi'nin Mevlevî olduğunu belirtmekte ve bir adım

daha ileriye giderek Sultân Divânî'ye (ö. 951/1544'den sonra) müntesip olduğu bilgisini vermektedir (Genç, 1986: 205). Şem'î Efendi ise Mesnevî Şerhi'nde seyr ü sülûkünü kimden tamamladığına dâir açık bir ifâde kullanmamakla birlikte birçok yerde Hz. Mevlâna'ya olan bağlılığını dile getirmekte, kendisini Mevlâna muhibbi ve fukarâsı olarak tanıtmaktadır. Bu ifâdelerin en bâriz olanı VI. cildde yer almaktadır. Nitekim söz konusu cümlelerde Şem'î Efendi, Mevlâna'nın bir zaman sonra Mesnevî'yi Türkçe şerh edecek kişiye "ehibbâmızdan" lafzıyla işâret ettiğini dile getirmekte ve söz konusu muhibbin kendisi olduğunu belirtmektedir (Öztürk, 2007: 61-62).

Şem'î Efendi'nin vefât târihi ile ilgili kaynakların verdiği bilgiler birbirini tutmamaktadır. Şem'î Efendi'nin vefâtı ile ilgili en isâbetli tespîti yapan kaynağın; Sahih Ahmed Dede'nin Tevârih-i Mevleviyyesi olduğu anlaşılmaktadır. Sahîh Ahmed Dede; kronolojik bir sıra takip ederek yazdığı eserinde, Şem'î Efendi'nin vefât târihini; 1011/1602-3 senesi olarak belirtirken vefât yeri hakkında epey ayrıntıya girerek Şem'î Efendi'nin Üsküdar'da Ayazma'nın üst yanında Rûmî Mehmed Paşa Câmî-i Şerîfi'nden İmrahor'a giden sokakta bir ev dûnuna defn olunduğunu ve yol cephesine konulan pencere ile merkadının evden ifrâz olunduğu bilgisini kaydetmektedir (Ahmed Dede, 2003: 282).

Şeyda Öztürk'ün (2007: 66-67) yapmış olduğu incelemeler neticesinde Şem'î Efendi'ye ait olan eserler şu şekildedir: Şerh-i Gülistân, Şerh-i Dîvân-ı Hâfız, Şerh-i Dîvân-ı Şâhî, Şerh-i Bahâristan, Şerh-i Pend-i Attar, Tuhfetü'l-Âşıkîn, Şerh-i Bostân, Şerh-i Mesnevî, Şerh-i Tuhfetü'l-Ahrâr, Şerh-i Mantık-ı Tayr, Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr, Şerh-i Mahzen-i Esrâr, Terceme-i Akâid-i Lâmiyye alâ mezheb-i Mâturidiyye, Terceme-i Kasîde-i Nûniyye, Terceme-i Şurûtü's-salât.

## 2. Şerh-i Mesnevî

### 2.1. Şerh-i Mesnevî ve Nüshaları

Şem'î Efendi, Mevlâna Celâleddîn Rûmî'nin (ö.1273) *Mesnevî*'sine yaptığı şerhe ayrı bir isim vermemiş, kaynaklarda ve kütüphâne kayıtlarında şerh, genellikle "Şerh-i Mesnevî-i Şerîf li-Şem'î" olarak tanıtılmıştır (Öztürk, 2007: 109).

1. Süleymâniye Ktp. M. Ârif-M. Murad 35-36-37-38: 4. cilt bulunmaktadır.
2. Süleymâniye Ktp. Dârü'l-Mesnevî 201-202-203-204-205-206: 6 cilt bulunmaktadır.
3. Süleymâniye Ktp. Nâfiz Paşa 570-571-572-573-574-575: 6 cilt bulunmaktadır.

4. Süleymâniye Ktp. Nâfiz Paşa 576-577-578-579: 2, 3, 4 ve 5. cilt bulunmaktadır.

5. Süleymâniye Ktp. Kadızâde Mehmet/ Şehzâde Mehmet 275-276-277: 2, 3 ve 4. cilt bulunmaktadır.

6. Süleymâniye Ktp. İsmihan Sultan 271-272-273-274-275: 2, 3, 4, 5, ve 6. cilt bulunmaktadır.

7. Süleymâniye Ktp. Yazma Bağışlar 3247: 2. cilt bulunmaktadır.

8. Süleymâniye Ktp. Hâlet Efendi 334: 1. cilt bulunmaktadır.

9. Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yaz. Revan. 441-442-443-444-445-446-447-449-450: 2 tane 1. Cilt, 2, 4 ve 5. Cilt, 2 tane 6. Cilt, 1 tane de 1. ve 2. cilt bir arada bulunmaktadır.

10. Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları III. Ahmet 1613: 3. ve 6. cilt bulunmaktadır.

11. Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları III. Ahmet 3550: 5. cilt bulunmaktadır.

12. Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları-Koğuşlar 879-880: 1. cilt ve 2 ile 3. cilt bir arada bulunmaktadır.

13. Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları-Koğuşlar 1010: 168 varak bulunmaktadır.

14. Bayezid Ktp. Umûmi 3393-3394: 1. Cilt ve 2 tane 2. cilt bulunmaktadır.

16. İstanbul Üniversitesi Ktp. Türkçe Yazmalar 2093-2094-2095-2096 –2097: 1, 2, 3, 4, 5. cilt ve 6. ciltten 152 varak bulunmaktadır.

17. İstanbul Üniversitesi Ktp. Türkçe Yazmalar 2254: IV. cildin şerhi.

18. İstanbul Üniversitesi Ktp. Türkçe Yazmalar 1487: V-VI. cilt bir arada.

19. İstanbul Belediyesi Atatürk Kit. Belediye 18: 210 varak, müsth: Ali Halife

20. İstanbul Belediyesi Atatürk Kit. Belediye 591: 189 varak, VI. c. şerhi. İst. T:1070

21. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 2814: 5. cilt bulunmaktadır.

22. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 3005: 1. cilt 232 varak bulunmaktadır.

23. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 3262: 278 varak bulunmaktadır.

24. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 3642-3643-3644:1. cilt, 2. cilt 251 varak ve 3. cilt bulunmaktadır.

25. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 05 Ba 606/1: 314 varak bulunmaktadır.

26. Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz B 440: 235 varak bulunmaktadır. 27. MK. Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 06 Hk 1917: 330 varak bulunmaktadır.

28. Mevlâna Müzesi Türkçe Yazmaları 2068-2069-2070-2071-2072-2073: 1. cilt 1a-350b, 2. cilt 1b-226b, 3. cilt 1b-287b, 4. cilt 340 varak, 5. cilt 1b-310a, 6. cilt 1b-271a şeklinde bulunmaktadır.

29. Mevlâna Müzesi Türkçe Yazmaları 2074-2075-2076-2077: 1. cilt 1b-363a, 2. cilt 1b-422b, 2. cilt 1b-230b, 5. cilt 1b-460a, 6. cilt 1b-473b şeklinde bulunmaktadır.

31. Mevlâna Müzesi Türkçe Yazmaları 6401: 426 varak ve 1. Ve 2. cilt 1b-279a+281-423 arası

33. Konya Yusuf Ağa İl Halk Kütüphânesi 630: 144 varak bulunmaktadır.

34. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Burdur İl Halk Kütüphanesi kol. 15 Hk

800: 1. cilt 324 varak bulunmaktadır.

35. Balıkesir İl Halk Kütüphanesi 10 Hk 799: 1. cilt 277 varak bulunmaktadır.

36. Bursa Umûmi İl Halk Kütüphânesi 1112-1113: 2. cilt 297 varak, 3. cilt 421 varak bulunmaktadır.

37. Bursa Umûmi İl Halk Kütüphânesi 1671: 2. Cilt 137 varak bulunmaktadır.

38. Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi Orhan Camii Koleksiyonu 163 / 3: 227b-271a arası bulunmaktadır.

39. Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi 1564-1571 (MK.: 18203-18210): 1. cilt 351 varak, 1. cilt 250 varak, 3. cilt 394 varak, 4. cilt 350 varak, 5. cilt 313 varak bulunmaktadır.

40. Kütahya Vahitpaşa İl Halk Kütüphanesi 43 Va 1236: 3. cilt 380 varak bulunmaktadır.

41. Kütahya Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphânesi 347: 1. cilt bulunmaktadır.

42. Kütahya Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphânesi 1054: 2. cilt bulunmaktadır.

43. İngiltere Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Or.1213: 222 varak bulunmaktadır.

44. Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 1: 329 varak bulunmaktadır.

45. Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları: 420+414 +419 +322 varaklar bulunmaktadır. III, IV, V ve VI. ciltleri vardır

46. Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 29: 1 ve 4. ciltler bir arada bulunmaktadır.

47. Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 2010/ 1: 2. cilt 225 varak bulunmaktadır (Öztürk, 2007: 112-119).

### 2.2. Şerh-i Mesnevî'nin Dili ve Üslûbu

Şem'î Efendi I. cildin dibacesinde şerhe başlama sebebini açıklarken ***Mesnevî***'yi lisan-ı Türkî ile şerh edeceğini belirtmiştir. Ayrıca diğer Türkî ciltlerin

başlarında III. Murad tarafından Mesnevî'nin Türkçe olarak şerh edilmesi emrini tekrar tekrar dile getirmiştir. Bununla iktifa etmeyen Şem'î Efendi ciltlerin sonunda farklı cümleler kullanarak eserinin Türkçe bir şerh olması özelliğine ısrarla dikkat çekmektedir (Koçoğlu, 2009: 46-47).

Her cildin hamdele, salvele ve medhiye kısımlarında dikkat çeken uzun tamlamalı ve ağdalı dilin yerini, *Mesnevî*'nin şerhine geçildiğinde sade bir Türkçe ve en fazla iki nadiren üç kelimeden oluşan ve çok fazla kullanılmayan tamlamalar almaktadır. Şem'î Efendi *Mesnevî*'nin şerhinde sade Türkçe kullanmaya özellikle dikkat etmiştir. Şem'î Efendi istese şerhini ağır, ağdalı ve süslü bir dille yazabilirdi. Ancak aşağıda beyitlerin şerhinden yapacağımız alıntılar onun, şerhini sade bir Türkçeyle yazma hususunda dikkatli davrandığını göstermektedir:

"toganı tutdı ve anuñ ayagını bagladı ve anuñ kanadını kısa eyledi"

"ya'nî ehlullâh tagdan âşkâr olan hâlâtdan ötüri gayretlerinden hûn aglarlar ki tag bîrûh bir câmid iken böyledür" (Koçoğlu, 2009: 47-48)

Şerh-i Mesnevî'de Türkçe deyim ve ibarelerin sıkça kullanıldığını görmek de mümkündür: "depesi üzere gelür", "senüñ ayağuñ üzere baş kor", "yaprak gibi ditrersin", "arkan üzere düşdün","mahabbet ü cemâl yüz göstere", "zulminden kan aglarlar" örneklerden de anlaşılacağı üzere Şem'î Efendi'nin, şerhinde çok ağır, ağdalı bir dil kullanmadığını sade, anlaşılabilir bir Türkçe ile eserini yazdığını söyleyebiliriz (Koçoğlu, 2009: 48).

### 2.3. Şerh-i Mesnevî'nin Şerh Metodu

Şem'î Efendi Mesnevî'yi şerh etme maksadını şu şekilde açıklar: Mesnevî'yi Türkçe şerh etmek fikri, halvet köşesinde yalnız kaldığı ve tefekkür hâlinde bulunduğu bir anda, ansızın meydana gelmiştir. Nitekim Mesnevî Şerhi'nin VI. cildinde; Mesnevî'nin Türk diliyle şerh edileceği, bu sâyede daha geniş bir zümreye faydalı olacağı ve Mesnevî'nin dünyâca tanınarak şöhret bulacağına dâir Hz. Mevlâna'nın işâreti bulunduğunu belirten Şem'î Efendi; yapmak istediği Türkçe Mesnevî Şerhi ile bir yandan söz edilen bu mertebeye mazhar olmayı dilemekte öte yandan kaleme almayı düşündüğü bu şerhi, devrin pâdişâhı III. Murad'a ithâf ederek pâdişâhın lutf ü inâyeti sâyesinde kadr ü rif'at sâhibi olmayı istemektedir (Öztürk, 2007: 122).

Şem'î Efendi Mesnevî'yi şerh ederken çoğunlukla mısra mısra şerh etme metodunu bazen de beyit bazlı şerh etme metodunu tercih etmiştir. Şârih, metne

göre bazen mücmel bir şekilde şerh yaparken bazen de mufassal bir şekilde metni ele almıştır.

Gülistân Şerhi ile ilgili çalışmasının şârihin şerh metodu hakkındaki bölümde Seyhan Dündar, Şem'î'nin klasik metin şerhi anlayışından uzak olduğu, genelde metni tercüme etmekle yetinip nâdiren şerhe girdiğini ifâde etmiştir (Dündar, 1998: 19-21). Buna benzer bir açıklama da, Pendnâme Şerhi üzerine çalışmasının şerh metodu ile ilgili bölümünde Sevgi Elif Keyik'ten gelmiştir ki, ona göre Şem'î klasik şerh metodunu kullanmamış, metni (mısrâ mısrâ) verdikten sonra tercüme etmiş, bazı yerlerde kısa açıklamalar vermiş, kelimelerin gramer yapıları üzerinde fazla durmamıştır. Bunun yanında Keyik'e göre Şem'î'nin şerhinde göze çarpan en önemli özellik, pek çok Farsça şiir ve şiir parçasının alıntılanmış olmasıdır (Keyik, 2001: 23). Davut Akat da, Bahâristân Şerhi üzerine yapmış olduğu çalışmada, eserdeki şerh metodu ile ilgili bölümün başında Şem'î'nin eserde kendi metodu ile ilgili "ma'lûm ola ki bu şerhde her mahalde elfâza ta'arruz olunmaz belki ekser mevzû'da ma'nâ-yı muhassal üzere şerh olunsa gerekdür" ifâdelerine dayanarak her kelimenin tek tek şerhine gerek duymayıp konuların özündeki mânâyı verme amacında olduğuna değinir. Şem'î, Bahâristân Şerhi'nde manzum kısımlarda mısrâlardan, mensûr kısımlarda da cümle veya kelime gruplarının parça parça tercümeleri yapıldıktan sonra yerine göre uzun yerine göre kısa açıklamalarda bulunmuş, çeşitli alıntılarla şerhi desteklemiştir (Akat, 1999: 13-15). Şerh-i Mesnevî'nin 2. cildi üzerine çalışan Turgut Koçoğlu ise şârihin şerh metodu üzerine yaptığı incelemeden şöyle bir sonuç çıkarmıştır: "... çok derin ve zengin yorumlamalara girmese de kelimeleri gramer yönünden uzunlamasına incelemese de Türk edebiyatında şerhin yeni şekillenmeye başladığı bir dönemde Mesnevî gibi hacimli bir eseri, geleneksel şerh metodunun bütün unsurlarını kullanarak hatta geleneksel şerhte pek rastlanmayan kelimelerin cümle içerisindeki yerlerini değiştirerek cümleye farklı anlamlar kazandırma esasına dayanan söz dizim yönteminden de faydalanarak izah etmiştir." (Koçoğlu, 2009: 53). Koçoğlu aynı zamanda Şem'î Efendi'nin Şerh-i Mesnevî'yi Türk edebiyatında Klasik şerh geleneğinin yavaş yavaş olgunlaşmaya başladığı ve temellerinin atıldığı bir dönemde yazdığını dile getirmiş. Bu cihetle Şem'î Efendi'nin Şerh-i Mesnevî'de kullandığı şerh yöntemini tespit etmenin hem onun metodu hakkında bize bilgi vereceğini hem de Türk edebiyatında şerhin şekillenmeye başladığı bir dönemde Klasik Türk şerhinin nasıl bir yapıya sahip olduğu hususunda malumat sağlayacağını söylemiştir (Koçoğlu, 2009: 49).

Tüm bu bilgiler ışığında Şem'î Efendi'nin eserinde kullanılan genel metin şerhi metodu şu şekildedir:

Şem'î Efendi, I, II, III, IV ve V. ciltlerini Sultan III. Murad'ın fermanı üzere kaleme aldığını eserinin dibace kısımlarında dile getirmiştir. VI. cildini ise Sultan III. Mehmed adına yazmıştır. Bir başlık altında yazılan sebeb-i teşrîh bölümünde Mesnevî-yi Şerîf'in Türkçe şerhine başlama fikri ve sebeplerinden bahsedilmektedir: Şem'î, bir gece inzivâda mutlu ve rahat bir şekilde otururken Mesnevî-yi Şerîf'in, şerîat hükümleriyle, tarîkat sırlarıyla ve hakîkat nurlarıyla dolu güzel bir kitap olduğu ansızın aklına gelmiş, sırlarını ve müşkil kısımlarını açıklamak için Mesnevî'yi, etkileyici dîbâcesiyle birlikte, tarîkat ve hakîkatın sırlarına âşinâ olan Sultân (3. Murad) adına Türkçe şerh etmenin yakışık alacağına ve çok güzel olacağına kanaat getirmiştir (Dağlar, 2009: 88-89).

Şem'î, Mesnevî'nin Arapça dîbâcesinin tercüme ve şerhinde "cümle cümle tercüme ve şerh" metodunu kullanmıştır; "Ve huve fıkhullâhi'l-ekber ve o ya'nî Mesnevî Hakk subhânehu ve ta'âlâ hazretinün fıkh-ı ekberidür fıkh-ı ekberden murâd 'ilm-i 'akâyid ve esrâr-ı keşfiyyedür ki şer'-i şerîfden a'lâ vü enfa'dur zîrâ şer'-i şerîf 'ubûdiyyet içündür ve Mesnevî ki fıkhullâhi'l-ekberdür velâyetün husûline sebebdür Hudâya nisbet ü izâfet itdügine nükte keşf ü esrâr-ı sülûk 'inâyet-i İlâhî ile olup kendünün sa'yi ile olmadugına isnâ içündür" (Dağlar, 2009: 93).

Şem'î, Mesnevî Şerhi'nin altıncı cildinin sonunda Sürûrî ile kendi şerhlerinin küçük bir mukâyesesini verir. Bu ifâdelerden, kendisinin "ser-suhan" adını verdiği başlıkları tercüme ve şerh etmesinin eseri için orijinal bir yön olduğu anlaşılmaktadır: "(...) ustâdum Sürûrî Efendi rahimehullâh egerçi bu kitâb-ı müstetâbun lisân-ı Fârsî ile şerh eyledügi kitâbında bisyâr hikâyât derc eylemişdür lîkin bu kitâb-ı şerîfün bisyâr ebyâtınun ve ser-suhanlarınun ma'nâsına mukayyed olmamış ve şerh eylememişdür ammâ bu Şem'î-yi hakîr-i pür-taksîr ki şem'-i İlâhîdür bu esrâr u rumûz ve hikem ü ma'ârif-i İlâhiyye ile memlû vü pür olan kitâb-ı şerîfün ki murâd Mesnevî-yi Şerîfdür cemî'-i ebyâtını ve ser-suhanlarını şerh u 'ıyân idüp müşkillerini rûşen ü beyân eyledüm" (Dağlar, 2009: 94).

### 2.3.1. Başlıkların Şerhi

Metinde başlıklar birkaç örneğin dışında, genelde bütün olarak tercüme edilmiştir:

"Firistâden-i pâd-şâh resûlânrâ beSemerkand beâverden-i merd-i zer-gerrâ Zer-ger-i merdi getürmege Semerkanda pâd-şâh resûller göndermesi beyânındadur" (Dağlar, 2009: 94-95).

Eserin yarısından sonra ara ara sadece birkaç başlığın tercümesi parça parça yapılmıştır.

Gerekli görüldüğü durumlarda başlıklar tercüme edildikten sonra şerh edilmiştir: "Mahlas-ı mâ-cerâ-yı ʻArab ve cuft-i û ʻArabun ve anun çiftinün hikâyet ü kıssasınun halâsı beyânındadur ya'nî A'râbî ile ʻavretinün kıssası temâm olur mahlas masdar-ı mîmî olup halâs ma'nâsına olmak câyizdür ve ism-i mekân olup halâs bulacak mekân ma'nâsına olmak câyizdür egerçi beytde vâkı' olan masdar-ı mîmîdür" (Dağlar, 2009: 96).

### 2.3.2. Beyitlerin Tercüme ve Şerhi

Şem'î beyitleri şerh etmeden önce mısrâları ayrı ayrı tercüme etmiştir. Birinci mısrâyı verdikten sonra tercüme etmiş, daha sonra ikinci mısrâyı verip tercümesini yapmıştır. En sonunda da beytin şerhine geçmiştir. Genelde beytin şerhinden sonra kelimeler filolojik bir yaklaşımla gramer zemini üzerinde izah edilmiştir (Dağlar, 2009: 96).

**"İsm-i her çîzî tu ezdânâ şinev**

*Her bir nesnenün ismini sen dânâdan işit [şinev emr-i hâzırdur]*

**Sırr-ı remz-i ʻalleme'l-esmâ şinev**

*ʻalleme'l-esmânun remzinün sırrını dânâdan işit hulâsa-yı kelâm budur ki ʻalleme'lesmâda olan esmâdan murâd ne idügini bilmek ister isen ʻulemâdan su'âl eyle tâ ki her nesnenün ismi ve ta'lîm-i esmânun remz ü sırrı sana zâhirdür rûşen ola nite ki müfessirîn şerh ü beyân eylemişlerdür dânâdan maksûd ʻulemâ olmak rûşen ve mahalle ensebdür hazret-i Hakk olmakdan hazret-i Mevlâna kaddesellâhu sırrahu'l-'azîz bu beytile bu sırrı iş'âr eyler ki egerçi her nesnenün ismini ʻulemâ bilür lîkin ʻulemânun bildügi zâhir i'tibârıyıladur sırr u hafiyyet i'tibârıyıla degüldür bu hâlet hemân hazret-i Hakka mahsûsdur"* (Dağlar, 2009: 97).

Bazen de mısrâların sadece tercümeleri ile yetinilmiştir:

**"Mâziy ü müstakbelet perde-y Hudâ**

*Mâzî vü müstakbel sana Hudâya hicâbdur*

**Hest huşyârî ziyâd-ı mâ-mezâ**

*Mâ-mezânun yâd u tezekkürinden huşyârlık vardur ya'nî vücûd vardur*

**Âteşender zen beher dü tâ bekey**

*Her ikisine âteş ur ya'nî mâzî vü müstakbel kaydından halâs u âzâd ol*

**Pür-girih bâşî ezin her dü çü ney**

*tâ kaçana degin ney gibi bu her ikiden pür-girih olasun ya'nî bu iki zemânıla mu'akkad olasun"* (Dağlar, 2009: 97).

Ara sıra, mısrâların ayrı ayrı tercümeleri ile beraber şerhleri de müstakil olarak yapılmıştır:

**"Çün betavfî hod betavfî mürtedî**

*Çünki tavfıla sen hod ol tavf sebebi ile mürtedsin ya'nî tavâf-ı Ka'bene sebeb sevâb-ı 'azîmdür çünki anun ile mukayyedsin ve andan kendüne vücûd u gurûr virürsün hod ol tavâf sebebi ile hazret-i Hakdan dûr u mehcûrsın ol tavâfdan sana nef' ü sevâb yokdur belki bu'd u 'itâb vardur zîrâ mâdâm ki sâlik fenâ-yı hakîkîye vusûl bulmaya anun cemî'-i ahvâli ana mâni'-i kavî ve kayd-ı 'azîmdür zîrâ fenâya cemî'-i kuyûddan halâs lâzımdur tavfdan murâd bunda tavâf-ı Ka'be olmak mahalle münâsib ü rûşendür tavfîde yâ hıtâb için lîkin tavfî-yi sânîde olan yâ tenkîr ve yâ sebeb içündür* (Dağlar, 2009: 97-98).

Nâdiren de olsa beyitler bazen bütün hâlinde tercüme ve şerh edilmiştir. Şem'î aşağıdaki örneklerde, beyitlerin anlamının açık bir şekilde verilebilmesi ve mısrâ mısrâ tercümenin müşkil olması zarûretlerinden dolayı bu yola mürâcaat ettiğini bildirirken, aslında kendi şerh metoduna da işâret etmektedir:

**"Men çi gûyem yek regem huşyâr nist**

**Şerh-i an yârî ki ûrâ yâr nist**

*Ol 'Azîmü'ş-şân yâr ki 'âlemde ana yâr u nazîr yokdur ben ânun şerhini ne diyem ya'nî anı kemâ yenbagî nice şerh ideyim ki benüm bir tamarum huşyâr degüldür zîrâ şarâb-ı 'ışkıla mest olup vecd ü istigrâk 'âlemine vusûl bulup kendümden mahv u bîhaber olmışam yârdan murâd hazret-i Şemsdür ûrâ yâr nîstde bu hem vechdür anun yâr u nazîri yokdur reg tamar ma'nâsınadur yâr bunda nazîr ma'nâsınadur bu beyt bu üslûb ile bu beyt bu üslûb ile şerh ol şerh olındı ma'nâsı rûşen ü zâhir olsun için h olındı ma'nâsı rûşen ü zâhir olsun için ındı ma'nâsı rûşen ü zâhir olsun için"* (Dağlar, 2009: 98)

**"Şâh-ı ahvel kerd derrâh-ı Hudâ**

*Ahvel şâh Hudâ yolında [şâh ahvele muzâfdur]*

**An dü dem-sâz-ı Hudâyîrâ cüdâ**

*ol iki Hudâya mensûb dem-sâzı cüdâ eyledi ya'nî tarîk-ı Hakda biri birine muvâfık iki peygâm-beri ki Hakk tarafından gelmekde ikisi berâber iken ol la'în bu ma'nâya nazar itmeyüp sûretâ 'Îsâ ve Mûsâya nazar eyledi mısrâ'-ı evvelde olan kerd lafzınun ma'nâsı mısrâ'-ı sânîye kayd olındı ma'nâ rûşen ve zâhir olsun içün"* örneğinde olduğu gibi, bazen anlamın daha açık bir şekilde verilebilmesi için beytin birinci mısrâının anlamı ikinci mısrâda tamamlanmıştır.

Şem'î, bilhassa vezin zarûretinden dolayı bazen devrik olarak nazm edildiği düşüncesinden hareketle bazı beyitlerde anlamın sıhhatli bir şekilde ortaya çıkması için olması gereken doğru söz dizimini vermiştir.

Şem'î, gerektiğinde kelimelerin ve terkiplerin okunma ihtimallerine göre mısrâların farklı anlamlarda tercüme edilebileceğine işâret etmiştir (Dağlar, 2009: 101):

**"Çün kadem bâmîr ü bâbeg mîzenî**

*Emîrile ve begile nice kadem ursun ya'nî erbâb-ı devletile nice berâberlik da'vâsın eylersün Çün megesrâ derhevâ reg mîzenî çünki hevâda yanunda uçan megesün tamarını ursun ya'nî anı sayd idüp rızk u gıdâ itmege sa'y u ikdâm eylersün beg bunda emîr ma'nâsınadur ya'nî beg bunda Türkîdür ve şöhreti bununıladur Bâbek 'Acem pâd-şâhlarınun birinün nâmıdur bunda murâd ol olup bâmîr ü Bâbek takdîrinde olsa ziyâde latîf olup Türkî lafzı i'tibâr olınmamakdan halâs müyesser olurdı ve kâf-ı Fârsî ve kâf-ı 'Arabî kâfiye vâkı' olmak çokdur."* (Dağlar, 2009: 102)

Birinci ve ikinci mısrâlarda izâh edilecek kelimeler, genelde mısrâların tercüme ve şerhinden sonra, beyit şerhinin sonunda gramer ve anlam açısından bir arada izah edilir:

**"Hem-çü kallâban beran nakd-i tebâh**

*Kallâblar gibi ol harâb u nâma'kûl nakd üzre*

**Nukre mîmâlend ü nâm-ı pâd-şâh**

*nukre sürerler ve pâd-şâhun nâmını ururlar ya'nî bakıra sîm sürüp pâd-şâhun sikkesini ururlar ve hîle ile harc idecek yire harc iderler nakd-i tebâhdan murâd sîm ü zerden gayrıdur bakır ve tuç ve kurşun gibidür"* (Dağlar, 2009: 103)

Şem'î bazen kelimeler hakkında çok detaylı bilgiler vermiş, kelimelerin etimolojileri, anlamları ve kullanıldığı yerler hakkında bilinmesi gerekenleri aktarmıştır:

**"Hoş-nevâ vü sebz ü gûyâ tûtiyî**

*hoş-âvâz ve sebz ve tekellüm idici bir tûtî idi hoş-nevâ hoş-âvâz ma'nâsınadur [nevâ bunda âvâz ma'nâsınadur] sebz yaşıl ve gûyâ söyleyici ma'nâsınadur tûtî'îde hemze tûtî'î vahdet içündür bir gûne tûtî vardur ki üzerinde envâ'-ı reng vardur cüssede karga kadar vardur ve sâfî yaşıl bir nev' tûtî vardur bu cins tûtî çokdur ve sâfî ak bir cins tûtî vardur bu cins ziyâde azdur ve sâfî kırmızı bir cins tûtî vardur ki bu gâyetle azdur."* (Dağlar, 2009: 104).

Kelimelerin, geçtikleri beyitlerde gramer ve lugat düzlemleri içinde hangi anlamı ile kullanıldıkları veya hangi anlamı ile anlaşılması gerektiği hakkında bilgiler verilmiştir:

**"Küşten-i an merd derdest-i hakîm**

*Ol merdün hakîm-i İlâhînün elinde katl ü helâki [küşten bunda mechûldür zîrâ şten depelenmek ma'nâsınadur depelemek ma'nâsına degüldür]"*

**"Han mekun bâhîç matlûbî mirî**

*zinhâr hîç bir matlûbıla cedel ü nizâ' eyleme (...) hân egerçi âgâh ol ve gâfil olma ve zinhâr ma'nâsına gelür lîkin bunda murâd sâlis olmak rûşendür ve mahalle ensebdür."* (Dağlar, 2009: 105)

Şem'î, bazen *Mesnevî* kıssalarının sonlarında muhâtapları için ilgili kıssadan hisse çıkarmıştır:

*"kıssa-yı hisse budur ki Cuhûd şâhdan maksûd şeytân ve halkdan murâd halkun nefs-i emmâresi ve sanemden maksûd matlûb-ı nefs ü şehvet ü ârzû vü hevâdur ve âteşden murâd riyâzet ü mücâhededür meselâ şeytân nefs-i emmâreye dir eger ta'âm yimeyesin ve murâdunı hâsıl itmeyesin zâr u zâ'îf olursun pes nefs dahı şeytânun igvâsıyıla şehvet ü zevka meyl eyler ve ol nesne ki ana nâfi'dür âteş gibi gösterür ammâ 'âkil çünki anun igvâsına firîfte olmayup ana muhâlefet üzre ola zahmet ü meşakkat gösterdigi 'ayn-ı rahmet ü râhat olur"* (Dağlar, 2009: 106).

İlk basamağı başlıklarıyla beraber *Mesnevî*'nin tercümesi olan şerhin genelinde Şem'î en çok "ya'nî" kelimesini kullanmıştır ki bu kelime açıklama ve yorumun başladığını göstermektedir. Objektif bir karaktere sahip olan tercüme, bu kelime ile sonrasındaki subjektif açıklama ve yorumla şerh karakterine bürünür. Beyitte şerh bulunmasa da eserin çoğunda mısrâ tercümesinin hemen

ardından "ya'nî" kelimesi ile başlayan, genelde tercümeyi destekleyen küçük bir açıklama ve yorum yapılmıştır; beyitlerin şerh edildiği durumlarda da, bu küçük açıklama ve yorumdan sonra şerhe geçilmiştir. Beytin nüktesi, mazmûnu, beyitten alınması gereken esas mesaj şârih tarafından genelde "hâsıl-ı ma'nâ budur ki" veya "hulâsa-yı kelâm budur ki" ifâdelerinden sonra verilmiştir (Dağlar, 2009: 106-107).

Eserde Arapça öğretimi Farsça öğretimine nisbeten daha azdır. Sadece *Mesnevî*'nin Arapça mısra ve beyitlerinin şerhinde görülen Arapça öğretiminin metodu, muhtemelen medreselerde Arapça tedrisâtının kurallarının oturmuş ve şekillenmiş bir yapıda olmasından dolayı daha sistemlidir (Dağlar, 2009: 110).

Bazen kelimenin anlamları arasında kullanım nüanslarına dikkat çekilmiştir:

**"Ser bürîdendeş berây-ı pûstîn**

*postı içün anun başını kesdiler ya'nî benüm hâlüm hemân ol rûbâhun hâline benzer pûstînden murâd bunda postdur pûstîn zikri bunda bei'tibâri'l-mâldür ya'nî kürk olacak i'tibârıyıla pûstîn didi zîrâ pust deri ve pûstîn kürk ma'nâsınadur"* örneğinde olduğu gibi (Dağlar, 2009: 113).

Aşağıdaki örnekte "ateşe nal koymak / nalı ateşe koymak" deyimi, hikâyesi ile birlikte izah edilmiştir: Kaçan kölelerin adını bir nala yazdıktan sonra okuyup üflerlermiş, sonra da nalı ateşe koyarlarmış. Bunun üzerine kölenin gönlü yanarmış ve dayanamayıp geri dönermiş.

**"Ey Humeyrâ âteşender nih tu na'l**

*Ey Humeyrâ sen âteşe na'l ko ya'nî bana söyle [nih emr-i hâzır müfred-i müzekkerdür]*

**Tâ zina'l-i tû şeved in kûh la'l**

*tâ senün na'lünden bu tag la'l ola ya'nî senün kelâmun sebebi ile bu cânibe rücû' idem ki benüm da'vet ü ta'lîmüm ile hidâyet ü 'ilmile 'âlem ü 'âlemiyân ma'mûr u pür ola çünki bir bende firâr ide anun nâmını bir na'le yazup efsûn eylerler andan sonra âteşe bıragurlar ol bendenün gönli yanup bîsabr olur ve girü döner ammâ bunda murâd hazret-i Resûlün sallallâhu 'aleyhi ve sellem hazret-i 'Âyişenün razıyallâhu 'anhâ kelimât u musâhabeti ile bu 'âlem tarafına rücû'ıdur"* (Dağlar, 2009: 114)

Şem'î dil ve edebiyat muallimliği vasfını şerh eserinin tümünde korumuştur. Aruz ve kâfiye yanında belâgata dâir husûsiyetlere yeri geldiğince dikkat çekmiş, ***Mesnevî***'nin verdiği imkânlar dâhilinde, beyitleri şerh ederken şiirle ilgili

görüşlerini de hissettirmiştir. Şem'î'nin bu konuda da hedefi talebelerini ve okuyucuyu eğitmektir (Dağlar, 2009: 114).

Belâgatın, kelâmda lafız-mânâ ilişkilerinin ele alındığı, mânâyı ifâde yollarının sistemleştirildiği bir alt bilim dalı olarak kabul edilen "beyân"ın en temel unsurları olan mecâz, istiâre, teşbîh ve kinâyenin Mesnevî'de kullanımı hakkında Şem'î yer yer açıklamalarda bulunmuştur (Dağlar, 2009: 115):

**"İn kadem Hakrâ buved k'ûrâ küşed**

*Çünki nefs-i emmârenün hâli bu vechiledür pes bu kadem Hakk ta'âlâya mahsûsdur ki nefs-i emmâreyi katl ü helâk ide ve anun hakkından gele*

**Gayr-ı Hak hod ki kemân-ı û keşed**

*Hakk ta'âlâ hazretinden gayrı hod ol nefsün yayını kim çeker murâd ziyâde kavî vü gavî nefsi Hudây ta'âlâdan gayrı bir kimse zebûn eylemege kâdir olmaz dimekdür Hakk ta'âlâ hazretine kemân isnâdı mecâzdur nite ki kadem isnâdı mecâzdur kadem devlet ü kudret ma'nâsına isti'mâl olınur kudret ma'nâsına olup ma'nâ böyle olmak hem latîfdür bu kudret ki murâd katl-i nefs hazret-i Hakka mahsûsdur"* (Dağlar, 2009: 115)

*Mesnevî* kelimelerinin doğru okunması ve yorumlanması için aralarında sadece hareke farkı olan eşyazılımlı kelimeler arasındaki farklar hakkında yeri geldikçe gerekli açıklamalar yapılmıştır: "murgzâr kuşı çok olan yir ki çemenzârdan kinâyetdür mergzâr mîmün fethiyile çemenzâr ma'nâsınadur" (Dağlar, 2009: 121).

Peygamberler tarihi, Asr-ı Saâdet ve medeniyet tarihinden *Mesnevî*'ye girmiş şahıslar bazen kısaca bazen de detaylı bilgiler verilip yorumlar yapılmıştır. Şem'î şahıslar hakkında bilgi verirken bazen şahıslara *Mesnevî*'de hangi amaçla yer verildiklerini de izah eder (Dağlar, 2009: 121):

**"Ey tu Eflâtûn u Câlînûs-ı mâ**

*Ey 'ışk-ı İlâhî sen bizüm Eflâtûn u Câlînûs Câlînûsumuzsın nite ki bu iki tabîb-i hâzık cemî'-i Câlînûs emrâz-ı cismâniyyeyi izâle itmekde hâzıklardur 'ışk-ı İlâhî dahı hısâl-i nefsâniyye vü ahlâk-ı reddiyyeyi mün'adim itmekde kavîdür etıbbâdan bu iki tabîbi getürdi hazâkat u mahâretile ziyâde şöhretleri oldugıyiçün [ey 'ışk tû Eflâtûn u Câlînûs-ı mâyî takdîrindedür ya'nî yâ-yı hıtâb mukadderdür]"* (Dağlar, 2009: 121-122)

Şem'î aşağıdaki örnekte Hazret-i Peygamberin Hazret-i Ayşe'ye "Hümeyrâ" lâkabını veriş sebebi hakkında bilgi vermiş, sonra da ***Mesnevî***'de ilgili yerdeki

mısrâdan hareketle "hümeyrâ" kelimesi ile ilgili filolojik açıklama yapmıştır (Dağlar, 2009: 123):

**"Kellimînî yâ Humeyrâ kellimî**

*lîkin da'veti temâm itmedin gâhî 'âlem-i istigrâkda rûh-ı şerîfi cism-i latîfinden müfârekat itmek havfı vaktinde Server-i Kâyinât 'aleyhi efzalu's-salavât ve ekmelü'ttahiyyât hazret-i 'Âyişeye hıtâb idüp dirdi söyle bana yâ Humeyrâ söyle 'avret dünyâdandur pes bu i'tibârıla 'âlem-i istigrâkdan bu 'âleme gelürdi Humeyrâ Humeyrâ Humeyrâ hazret-i 'Âyişenün lakabıdur ki hazret-i Resûl komışdur ahmer kızıl benizlü erdür hamrâ kızıl benizlü 'avretdür ...* (Dağlar, 2009: 123).

Eserde geçen yer adları da kısaca açıklanmıştır: "Belh bir şehrün ismidür", "Gâtfer Semerkandda bir mahallenün ismidür", "Bâbil bir şehrün ismidür" (Dağlar, 2009: 124)

Şerh eserlerinin en önemli özelliklerinden biri de, eski sosyal hayat ve toplum âdetleri hakkında bilgi vermeleridir. Şerhler, Dîvân şiirini şerh etmeye yönelik çalışmalarda, dönemin sosyal hayatıyla ilgili telmihlerin tespitinde, mazmunların çözümünde çok zengin malzeme ihtivâ etmektedir. Şem'î de yeri geldiğinde kelimelerin ve anlam dünyasının izahında bu malzemeyi değerlendirmiştir. Aşağıdaki örneklerde, "öğrenciye koyun başı yolma cezâsı verilmesi", "güvercinle haberleşme sağlama yöntemi", "canbazların ağaçtan ayak kullanması" ve "iz kaybettirmek için atlara nallarının ters çakılması" âdetleri anlatılmıştır (Dağlar, 2009: 124):

**"Pây-mâçân ezberây-ı 'uzr reft**

*'özr için ayagını dolaşdurıcı ve apul apul gitdi ya'nî kendüsinden sâdır olan hatâ vü 'ısyânun i'tizârı için ziyâde sür'at eyledi pây-mâçân ayak dolaşdırıcı ve apul apul ma'nâsınadur 'Acemde oglancıklar ders ü sebakınun başını bilmeseler ustâdları anları yolmak için koyun başını iledürler ol başa kelle-mâçân dirler ammâ bu ma'nâ bu mâçân mahalle münâsib degüldür"* (Dağlar, 2009: 124-125)

Şem'î anlatımı güçlendirmek için Kur'ân'dan, hadîslerden, İslâm târihinden, evliyâ menkıbelerinden ve mutasavvıf şâirlerden alıntılar yapmıştır. Bazen birkaç beytin ortak mazmûnu olan hadîs veya hadîs-i kudsîler beyitlerin tercüme ve şerhlerinin sonunda verilmiştir. Konuyla ilgili olduğunda peygamberler târihinden ve İslâm târihinden destekleyici örnekler verilmiştir. Bazı durumlarda evliyâ menkıbelerinden ve tezkirelerinden büyük velîlerin sözleri alıntılanarak anlatım desteklenmiştir. Bazen de "hikâyet" başlığı altında meşhûr velîlerle ilgili hikâye/anekdotlara yer verilmiştir (Dağlar, 2009: 126-128).

Şem'î, Şerh-i Mesnevî'de yeri geldiğinde İranlı mutasavvıf şâirlerin şiirlerinden alıntılar yapmıştır:

*"Mantıku't-Tayr nâm kitâbda mestûrdur ki evliyâ'ullâhdan bir kimse eytmişdür cihân içinde olan kâfirlerün cemî'isi îmân u İslâm kabûl itmek mümkindür lîkin bu zâlim nefs bir nefes insâfa gelmek muhâldür îmâna gelmek kandan"* (Dağlar, 2009: 129).

Eserde Fars şiirinden yüzlerce alıntı yapılmıştır. Bunlar "mısrâ", "beyit", "mesnevî", "rubâ'î" ve "kıt'a" başlıkları altında yer almaktadır. Şiirlerin bir kısmı verilen anlamı ve anlatımı güçlendirme gâyesindedir (Dağlar, 2009: 129).

Şem'î, ihtiyaç hâlinde Mevlâna'nın *Mesnevî*'de kullandığı tahkiye üslûbu üzerine bazı açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalara göre Mevlâna, bazen hikâye devâm ederken bir veya birkaç beyitle nasihat verip tekrar hikâyeye döner, yeri geldiğinde hâzırûna kıssadan hisse verir; yeni bir hikâyeye, o hikâyenin öncesinde yer alan beyitle alâka kurarak geçer. Mevlâna hikâye esnâsında/arasında, zikrettiği şeylerin eğer faydası varsa açıklar, zararı varsa onlardan uzak durmanın yollarını gösterir (Dağlar, 2009: 134).

Şem'î, *Mesnevî* ile ilgili şahsî görüşlerini de fırsat buldukça dile getirir; *Mesnevî*'nin ârifler için nükteler ve nasîhatlarla dolu mükemmel bir kitap olduğunu, ancak akılsızların ve bahtsızların ondan anlamayarak edepsizce dil uzattıklarını ifâde eder (Dağlar, 2009: 135):

**"EzKelîle bâz hân an kıssarâ**

*Kelîleden ol kıssayı âşkârâ oku [hân emr-i hâzır müfred-i müzekkerdür]*

**V'enderan kıssa taleb kun hisserâ**

*ve ol kıssadan hisse taleb eyle [kun emr-i hâzır müfred-i müzekkerdür] Kelîle ve Dimne hayvânât hikâyeti ile pür bir kitâb-ı latîfdür egerçi 'avâm katında efsânedür lîkin 'ârifler katında nikât u nasâyıhıla memlû bir kitâbdur murâd budur ki ol kitâb nite ki hisse-âmîz kıssalarıla pürdür bu Kitâb-ı Mesnevî egerçi bihasebi'z-zâhir niçe hikâyâta müştemildür lîkin ma'nâda nasâyıh u ma'ârifi câmi' bir kitâb-ı müstetâbdur her bâr ki hikâyâtını okuyasun murâd ne idügini idrâk itmege sa'y u ihtimâmı elden komayasun tâ ki netâyici hikâyât sana rûşen ola ... bu Kitâb-ı Mesnevî çünki sülûk ahvâlini beyân eyler ibtidâda beyân eyledi ki sâlike mürşid-i kâmil gerekdür"* (Dağlar, 2009: 135-136)

Şem'î, beyit ve mısrâların tercüme ve şerhi esnâsında *Mesnevî*'nin nüshalarındaki farklılıklara değinmiştir. Bazı mısrâlarda ciddî farklılıklar görülmektedir:

**"Gûr-hâne-y râz-ı tû çün dil şeved**

*ba'z-ı nüsahda mısrâ'-ı evvel böyle vâkı' olur*

**Çün ki esrâret nihan derdil şeved**

*çünki senün esrârun kalbünde nihân u mestûr ola esrâr cem'-i sırdur ana muttasıl olan tâ hıtâb içündür***"** (Dağlar, 2009: 138). Turgut Koçoğlu bu durumu şöyle ifade etmiştir: "Şem'î Efendi'nin bazı ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, kendisi şerh anında birden fazla nüshayla çalışmış ve bu nüshalardaki farkları göstererek âdeta edisyon kritik yapmıştır." (Koçoğlu, 2009: 51).

### 2.4. Şerh-i Mesnevî'de Kullanılan Kaynaklar

Şem'î Efendi şerhini yazarken başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere birçok kaynaktan istifade etmiştir. Çok geniş bir yelpazeye sahip olan bu kaynakları Şeyda Öztürk şu şekilde tasnif etmiştir:

Şem'i Efendi'nin faydalandığı mensur eserler şu şekildedir:

Kûtu'l-Kulûb: Ebû Tâlib el-Mekkî; Tenbîhu'l-gâfilîn: Ebû Leys Nasr b. Muhammed Semerkandî; Tezkiretü'l-Evliyâ: Ferîdüddîn Ebû Hâmid Muhammed bin İbrâhim el-Attâr el-Hemedânî; İbnü'l-Arabî Musannefâtı: Fusûs'ül-Hikem, Fütûhât-ı Mekkiyye, Risâle mine'ş-Şeyh İbn el-Arabî ilâ Fahreddîn er-Râzî; Mahbûbü'l-Ârifîn: Ali Râmitenî; Menâkıbu'l–Ârifîn: Şemseddîn Ahmed Eflâkî; Menâkıb-Ebu'l Vefâ: Şehâbeddîn Ahmed el-Vasıtî; Faslü'l-hitâb: Muhammed Parsa; Nefâhâtü'l-Üns: Molla Câmî.

Şem'î Efendi'nin Mesnevî Şerhi'nde kullandığı manzum eserler ve müelliflerini ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

Hz. Ali Dîvânı; Şehnâme: Firdevsî; Rubâiyyât: Ömer Hayyam; Hadîkatü'l-Hakîka: Hâkim Senâî; Mahzen-i Esrâr: Gencelî Nizâmî; Mantık-ı Tayr: Ferîdüddîn Attâr; Pendnâme: Ferîdüddîn Attâr; Divân-ı Kebîr: Mevlâna Celâleddîn Rûmî; Bostân: Şîrazlı Şeyh Sâdî; Gülistân: Şîrazlı Şeyh Sâdî; Gülşen-i Râz: Mahmûd Sebüşterî; İbtidânâme: Sultan Veled; Matla'ul-envâr: Hüsrev Dihlevî; Câm-ı Cem: Evhâdüddîn Merağî; Külliyât-ı Sâvecî: Selmân-ı Sâvecî; Mihr ü Müşterî: Assâr-ı Tebrîzî; Dîvân-ı Hâfız: Hâfız Şirâzî; Silsiletü'z-Zeheb:

Abdurrahman Câmî; Tuhfetü'l-Ahrâr: Molla Câmî; Subhatü'l Ebrâr: Molla Câmî; Yusûf u Züleyha: Molla Câmî; Bahâristân: Molla Câmî; Şâh u Gedâ: Hilâlî.

Bununla birlikte istifâde ettiği Mesnevî şârihleri ve şerhlerini şu şekilde sıralamamız mümkündür:

Kunûzu'l-Hakâyık fî Rumûzi'd-Dakâik: Kemâleddîn Hüseyin b. Hârizmî; Risâle-i Şerh-i Beyteyn-i Mesnevî-i Mevlevî: Molla Abdurrahmân Câmî; Kâşifü'l-Esrâr ve Matlaü'l-Envâr: Zarîfi Hasan Çelebî; Şerh-i Mesnevî: Gelibolulu Musluhiddîn Sürûrî.

**Tefsir ve Hadîs Kitapları**

1- Hakâiku't-Tefsîr: Muhammed b. Hüseyin Sülemî; et-Tibyân: Ebû Câfer et-Tûsî; Letâifü'l-İşârât: Abdülkerîm b. Hevâzîn el-Kuşeyrî; Lübâb: Mahmud b. Hamzâ el-Kirmânî; Meâlimü't-Tenzîl: Beğavî; Keşfü'l-Esrâr: Reşîdüddîn el-Meybudî; el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vîl: Zemahşerî; Aynu'l Maânî: Muhammed b. Tayfur es-Secâvendî el-Gaznevî; Zâdü'l-Mesîr: Ebu'l-Ferec el-Cevzî; Tefsîr-i Kebîr: Fahreddîn Râzî; Bahru'l-Hakâyık: Necmeddîn Dâye; Esrârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl: Kâdî el-Beyzâvî; Te'vîlâtü'l-Kur'ân: Abdürrezzâk Kâşânî; Bahrü'l-Ulûm: Alâeddîn Ali b. Yahyâ es-Semerkandî; Tefsîr-i Hüseynî: Hüseyin Vâiz el-Kâşîfî (Öztürk, 2007: 168-169).

**Hadîs Kitapları**

1- Kütüb-i Sitte: Hadis edebiyâtı târihi içinde özel bir terimle "Kütüb-i Sitte" olarak tanınan ve bu isimle kabul gören eserler; Buhârî ve Müslim'in Sahih'leri, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî ve İbn Mâce'nin Sünen'leridir.

2- Mesâbih: Ferrâ el-Begavî

3- Meşârıku'l-Envâr: Radıyüddîn es-Sâgânî

**Dil ve Edebiyatla İlgili Kitaplar**

Şem'î Efendi, Mesnevî Şerhi'nde ona yakın sözlükten yararlanmıştır. Eserde kullanılan bu sözlükler kısaca şöyle tanıtılabilir:

1- Tâcü'l-luga: Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin (ö.400/1009) yazmış olduğu Arapça sözlüktür.

2-Tâcü'l-mesâdîr: Ebû Câfer Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Mukrî Beyhâkî'nin (ö.1246) Arap gramerine dâir yazdığı Farsça eserdir.

3- Lügat-ı Hüsamî: Hüsam b. Hasan el-Konevî'nin eseridir.

4- Tercümânü'l-Lüga: Ahmed b. İsmâil b. İbrâhim tarafından 913/1507 yılında telîf edilen Farsça sözlüktür.

5- Şâmilu'l-lüga: Hasan b. Hüseyin B. İmâd el-Karahisârî'nin (ö.910/1504) Farsça-Türkçe lügati olup Sultan II. Bayezîd'e (salt: 1481-1512) ithâf edilmiştir.

6- Râmûz: Şemseddîn Muhammed b. Hasan b. Ali en-Nevâcî'nin (859/1455) Arapça lugatidir.

7- Müşkilât-ı Mesnevî: Şem'î Efendi'nin müellif adını vermeden atıfta bulunduğu bu lügatle ilgili olarak Edhem Karatay, eserin, Mesnevî'nin anlaşılması güç beyitlerine yapılmış anonim lügatlerden biri olduğunu belirtmektedir (Öztürk, 2007: 170-171).

**Diğer Eserler**

1- Şerh-i Mevâkıf: Seyyid Şerîf Cürcânî'nin Adûdüddîn el-Îcî'nin (ö.756/1355) elMevâkıf adlı eserine yaptığı meşhur şerhtir.

2- Şir'atü'l-İslâm Şerhi: İmamzâde olarak bilinen Muhammed b. Ebu Bekir (ö. 573/1117) tarafından kaleme alınmış bir vaaz kitabıdır.

3- Ahbâr: Şem'î Efendi, iki yerde iktibasta bulunduğu bu eserin müellifini belirtmemiş, eserin adını vermekle iktifâ etmiştir (Öztürk, 2007: 172-173).

**Başvuru Kaynağı Olarak İşaret Edilen Eserler**

1-) Hayvan sembolizminin kullanıldığı bir ahlâk kitabı olarak Alâeddîn Ali Çelebî'nin (ö.950/1543) Hümâyünnâme'sinden bahsetmiştir.

2-) "İstiskâ" adı verilen yağmur duâsına kâfirlerin katılmamasının gerekçesi hakkında, Fürû kitapları lafzıyla bu türde yazılan eserlerin geneline işâret eden Şem'î Efendi; abdest sırasında okunacak duâlarla ilgili olarak Ebû Leys Semerkandî'nin (ö.393/1003) Mukaddime'sini (el-Mukaddime fi's-salât); tahâret mevzûları için Burhâneddîn Buhârî'nin (ö.616/1219) Muhît isimli kitabını okuyucuya tavsiye etmiştir.

3-) Hz. Musâ'ya inanmayan kavminin başına gelenlerle ilgili tafsîlat için okuyucuyu, Kütüb-i Tevârîh lafzıyla târih kitaplarına, Sebe halkının içinde bulunduğu refâh ile ilgili tafsîlat için Tefsir-i Şerîf' 628e (bu eserin hangi tefsîre işâret ettiğini bulamadık) yönlendirmiştir.

4-) "Irak-ı Arab" lafzı ile "Bağdât"ın; "Irak-ı Acem" lafzı ile Isfahân şehrinin kastedildiğini belirten Şem'î Efendi, bu lafızlarla tanımlanan diğer şehirlerle ilgili tafsîlatlı bilgilerin Tâcü'l-esmâ (eserin müellifini tespît edemedik) isimli kitabda bulunduğunu ifâde etmiştir.

5-) Fâtiha sûresinde geçen "iyyâke" lafzının "na'büdü" ve "nestaînü" üzerine tekaddümünün "hasr" ifâde ettiğini belirten Şem'î Efendi'nin bu kâidenin Fenn-i Meânî (belâğat kitabı olduğu anlaşılan bu eserin müellifine ulaşamadık) isimli eserde bulunduğunu belirtmiştir.

6-) Rüyâların yorumunda kimlerin isâbet edeceği ile ilgili olarak pâdişahlar başta olmak üzere devlet adamları, sâlih kişiler ve akıl ehlinin gördüğü rüyâların; doğru ve isâbetli olduğununu belirten Şem'î Efendi, konuyla ilgili tafsîlâtın Tâ'bîr-i Rü'yâ kitaplarında yazılı olduğunu belirtmektedir.

7-) Mesnevî'nin I. cildinde geçen "alamât" ve "esbâb" (b.103) kelimelerini îzâh etmesinin ardından Esbâb u Alâmât isminde bir tıb kitabının varlığından söz etmiştir (Öztürk, 2007: 173-174).

### 3. Şem'î Efendi'in Diğer Mesnevî Şârihleriyle Etkileşimi

Şem'î Efendi eserini oluştururken başka şarihlerden de etkilenmiştir. Şener Demirel, Şem'î'nin, şerhini vücuda getirirken Sürûrî'den büyük ölçüde etkilendiğini dile getirmiş ve mısra mısra tercüme yöntemini onun etkisiyle açıklamıştır (Demirel, 2009: 22). Şem'î, Şerh-i Mesnevî'nin ilk cildinde *Mesnevî*'yi kendisinden önce Farsça şerh eden Sürûrî'ye yirmi sekiz yerde atıfta bulunmuş, sadece bir yerde geçen Zarîfî Hasan Çelebi dışında, Sürûrî'den başka bir Mesnevî mütercimi ve şârihine atıfta bulunmamıştır (Dağlar, 2009: 140). Şeyda Öztürk, Şem'î'nin bu ifâdelerinden hareketle Sürûrî ile Şem'î'nin şerhlerinin kısa bir mukâyesesine girmiş ve şu açıklamalarda bulunmuştur:

- *Mesnevî*'yi Sürûrî Farsça, Şem'î Türkçe şerh etmiştir.

- Sürûrî *Mesnevî*'den seçtiği beyitleri, Şem'î *Mesnevî*'nin tamamını şerh etmiştir.

- Sürûrî şerh esnâsında çok hikâye aktarmış ama çoğu mazmunları anlamamıştır; Şem'î ise "sırr-ı sühan" adı verilen başlıklar dâhil tüm müşkil beyitleri izah etmiştir (Öztürk, 2007: 160-161).

Şem'î bazen Sürûrî'nin tercihlerini ve yaptıklarını olumlu veya olumsuz hiçbir eleştiriye tabi tutmadan olduğu gibi aktarmıştır. Şem'î, Sürûrî'ye

katılmadığı noktalarda edep dâiresinden çıkmadan, son derece nazik bir üslûpla katılmadığını belli eder:

"Sürûrî Efendi rahmetullâhi 'aleyh egerçi mezkûr olan ma'nâyı ihtiyâr eylemiş lîkin ma'nâ böyle olmak rûşendür..." (Dağlar, 2009: 141-142).

Şârih Şem'î yeri geldikçe, kendisinden önce Mesnevî-yi Şerîf'i Fars diliyle şerh eden Sürûrî Efendi'yi yaptığı yorum ve izahlardan ötürü tenkit eder bazen de sadece Sürûrî Efendi'nin görüşünü vermekle yetinir, eleştiri yapmaz (Koçoğlu, 2009: 58).

Şem'î, Sürûrî'nin şerhinde kelime bilgileri, edebî sanatlar, vezin, kâfiye gibi konulara çekilen dikkatlerden etkilenmiştir; öyle ki bazı beyitlerin şerhinde aynı noktalarla ilgili aynı açıklamalarda bulunmuştur (Dağlar, 2009: 142).

Şem'î ile Ankaravî'nin varlığın mertebelerine bakışlarının, temelinde aynı olduğu, Ankaravî'nin de Şem'î gibi mertebelerin sayısının altı olduğunu kabul ettiği anlaşılmaktadır. Ancak, Ankaravî'nin bu konudaki izahâtı Şem'î'den daha detaylı ve sistemlidir. Mesnevî'nin ilk on sekiz beytinde de Ankaravî, Şem'î'den daha teferruatlı ve tasavvufî (vahdet-i vücûd) anlam ağırlıklı bir şerh yapmıştır (Dağlar, 2009: 144).

Şem'î, Ankaravî ve Bursevî'nin ilk on sekiz beyit şerhlerindeki yorum farklılıklarını mukâyese eden çalışmasının sonuç bölümünde Ahmet Tanyıldız, Şem'î-Ankaravî arasında şu farkları tespit etmiştir (Tanyıldız, 2010: 145):

- Şem'î, Mesnevî'ye Türk lisanı ile tercüme tarzında bir şerh yazma niyeti taşırken, Ankaravî'nin çoklu Mesnevî şerhi projesi, bu eserin yazılmasına vesiledir yani Ankaravî eserini hazırlayan daha küçük hacimli ön çalışmalar yapmıştır (Dağlar, 2009: 145).

- Şerhte ilk basamak olan tercüme, Şem'î'de mısrâ esaslıdır. Ankaravî'de beyit esaslı olmakla beraber mısrâ tercümesi de yapılır. Ankaravî, beyit çevirisine geçmeden önce, bazı ön fikirler verir, bazen de beyitler arasında anlam ilişkisi kurar (Dağlar, 2009: 145).

- Mevlâna'nın kastettiği anlamı yakalayabilmek için kelimelerin ikinci ve üçüncü anlamlarına gitme yöntemi, Şem'î'ye göre Ankaravî'de daha belirgindir. Bu bölümde ise genelde Mesnevî Şerhi'nde Şem'î'ye atıfları etrafında Ankaravî'de Şem'î'nin izleri araştırılmaya çalışılacaktır (Dağlar, 2009: 145).

Ankaravî, bilhassa mısrâların tercüme kısımlarında, atıf yapmadan Şem'î'nin şerhinden birçok kez aynen alıntı yapmıştır. Örneğin Şem'î şerhindeki *"Za'f-ı ser*

*bîned ezân u ten pelîd ol ihtilâm olan kimse andan başınun za'f u sudâ'ını ve tenini pelîd ü nâpâk görür ya'nî başı agrır ve teni murdâr olur Âh ezân nakş-ı bedîd ü nâbe-dîd âh ol hayâl i'tibârıyıla zâhir ve hakîkat i'tibârıyıla ma'dûm olan nakşdan ki nice kimesnenün dalâlet ü helâkine sebeb olur*" (Dağlar, 2009: 146).

**Sonuç**

Şem'î Şem'ullâh tarafından Mevlâna'nın *Mesnevî*'sine yapılan ilk tam Türkçe şerh çalışması *Şerh-i Mesnevî* isimli *Mesnevî* şerhi birçok disiplin açısından dikkate değer bir şerh niteliği taşımaktadır. Sultan III. Murad'ın fermanı ile şerhi yazmaya başlayan Şem'i Efendi sadece *Mesnevî*'yi şerh etmekle kalmamış bununla beraber şerh esnasında birçok bilim dalı ve sosyal hayat ile ilgili malumatı da bizlere aktarmıştır.

Şem'i, şerhini kaleme alırken birçok sahaya ciddi anlamda dokunmuştur. Başta filoloji olmak üzere kelime etimolojisine, Farsça ve Arapça dilbilgisine, belagat unsarlarına temas etmiştir. Bununla beraber kıssadan hisseler çırakarak talebelerine ve okurlarına vazunasihat etmeyi ihmal etmemiştir. Tarihi şahsiyetler hakkında malutmatlara, menkıbelere, tarahi şahsiyetlere, felsefi ekollare, tasavvuf bilgilerine de eserde sıkça denk gelmekteyiz. İslam ve peygamberler tarihi ile ilgili hususlar, dönemin sosyal hayatını yansıtan bilgiler de yine Şem'i'nin eserinde dikkat çekmektedir. Şem'i Efendi geniş bilgi birikimiyle ve hocağlığının da vermiş olduğu tesir ile yeri gelmiş poetika dahi yapmıştır. Sözün özü çok geniş bir ilim ve kültür dairesi içerisinde ele alınabilecek bir eser olan Şerh-i Mesnevî, incelenmeye ve okunmaya değer bir hüviyete sahiptir.

Şem'i'nin *Şerh-i Mesnevî*'sinin önümüzdeki yıllarda da ilim âlemine maddi ve manevi hizmet sunucağı kanaatindeyiz.

**Kaynakça**


Akat, D. (1999). *Şem'i Şerh-i Baharistan: (Giriş-metin)*. Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi.

Avşar, Z. (2007). "Rûhu'l-Mesnevî'de Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Şerh Yöntemi", *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları* 2/3, 59-72.

Baştürk, O. (1997). *Sürûrî'nin Mesnevî Şerhi [Tanıtım-İndeks-Tenkitli Metin (v. 1b-40a)]*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi.

Ceyhan, S. (2004). Mesnevi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, 325-334. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ceyhan, S. (2005). *İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*. Doktora tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi.

Çınarcı, M. N. (2022). Muhammed Es'ad Dede'nin Şerh-i Mesnevî'de Referans Aldığı Kaynaklar, *International Journal of Filologia,* 5(8), 24-40.

Dağlar, A. (2009). *Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. cilt) (inceleme-tenkitli metin sözlük)*. Doktora tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Demirel, Ş. (2007). "Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Türkçe Şerhleri Üzerine Bir Literatür Çalışması". *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi*, Eski Türk Edebiyatı Özel Sayısı, C.5, S. 10.

Demirel, Ş. (2007). Mevlâna'nın Mesnevî'si ve Şerhleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5/10 (2007), 469-504.

Dündar, S. (1998). *Şem'i Şem'ullah'ın Şerh-i Gülistan'ı* (Yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi).

Genç, İ. (1986). *Esrar Dede, Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye(İnc-metin)* Doktora Tezi. Erzurum, AÜSBE.

Güllüce, H. (1999). *Kur'ân Tefsiri Açısından Mesnevî*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Keyik, S. E. (2001). *XVI. yüzyıl sanatçılarından Şeminin Şerh-i Pendnamesi* (Yüksek lisans tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Koçoğlu, T. (2009). *Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (II. cilt) (inceleme-tenkitli metin-sözlük)* Doktora tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Öztürk, Ş. (2007). *Şem'î'nin (15.-16. yy.) Mesnevî Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevî Şerhi)*. Doktora tezi, Marmara Üniversitesi.

Sahih Ahmed Dede. (2003). *Mecmuatü't-Tevârîhi'l-Mevleviyye (Mevlevîlerin Tarihi)*. haz. Cem Zorlu. İstanbul: İnsan Yayınları.

Tanyıldız, A. (2007). Şem'î, Ankaravî ve Bursevî Şerhleri ve Mesnevî'nın İlk 18 Beytini Yorumlama Yöntemleri. *Marife*, *7*(3), 123-146.